

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
VIDAUS KONSOLIDACIJOS IR "POLITINĖ"
TAUTOS" FORMAVIMOSI PROBLEMA

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK) formavosi kaip daugiatautė valstybė, ir tai nebuvo išskirtinis atvejis. Tokį kelią nuėjo dauguma ankstyvojo feodalizmo šalių (Frankų valstybė, Vokietijos imperija ir t. t.). Tačiau XV–XVI a. Europą, įžengusią į brandaus feodalizmo ar netgi kapitalizmo epochą, sudarė daugiausia tautiškai vienalytės valstybės. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės išskirtinumas buvo ne tiek jos daugiatautiškumas, kiek jos skilimas į dvi dideles dalis: Lietuvą ir gudų žemes¹, kurių teritorija buvo daug didesnė už pačią Lietuvą. Dauguma amžininkų, aprašę to meto LDK, kaip tik ir akcentavo šį jos dvilypumą². LDK kaimynė Lenkijos karalystė taip pat nebuvo vienalytė. Į ją, be Mažosios ir Didžiosios Lenkijų, įėjo ir gudų žemės bei nuo 1527 m. – Mozūrija. Tačiau gudai stačiatikiai sudarė nedidelę karalystės gyventojų dalį, o dauguma šių žemių pareigūnų, aristokratija buvo arba sulenkėjusi, arba ateiviai iš Lenkijos³. Rytinė Lietuvos kaimynė – sparčiai stiprėjanti Rusija, XV a. II-oje pusėje – XVI a. I-oje pusėje didėjo, vienydama apie save rusiškas žemes, kažkada įėjusias į Kijevo Rusios oikumeną.

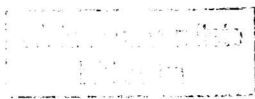
XV a. II-oje pusėje – XV a. I-ame ketvirtyje LDK susiklostė itin nepalankios išorinės sąlygos. Stiprėjantis Rusijos karinis potencialas pasisuko į Vakarus. Pasienuo karai, prasidėję dar valdant Kazimierui Jogailaičiui, 1500 m. peraugo į atvirą karą dėl LDK slaviškų žemių. Jonas III pareiškė pretenzijas į Kijevo⁴. Kita vertus, Lenkijos valdantys sluoksniai Lietuvos atžvilgiu tebepuoselėjo aneksinius tikslus. Sudarius 1501 m. Melniko aktą, LDK iškilo grėsmė prarasti suverenios valstybės statusą. Vadinas, LDK, kovodama dėl savo teritorinio vientisumo, su-

¹ Straipsnyje gudų žemės įvardijamos dabartinės Baltarusijos ir Ukrainos žemės. Šis pavadinimas pasiūlytas ist. m. d. E. Gudavičiaus. Baltarusių ir ukrainiečių tautos susiformavo tik po 1596 m., kada LDK slaviškos žemės buvo padalintos į dvi dalis: viena priklausė Lenkijai, kita – LDK. Šiuo pavadinimu atskiriamos ir rusų žemės, įėjusios į Rusijos sudėtį.

² Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum. Romae, 1861. T. 2 (toliau – Theiner A. Vetera monumenta...). S. 227. ir kt.; Гербурнеўн С. Записки о Московии. М., 1989. С. 56.

³ Kutrzeba St. Charakter i wartość unji polsko-litewskiej. Księga pamiętkowa ku uczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu Litewskiego. Wilno, 1933 (toliau – Kutrzeba St. Charakter...). S. 4–6.

⁴ Koneczny F. Geneza uroszczeń Iwana do Rusi Litewskiej. Wilno, 1926. S. 52.

verenumo, turėjo kuo greičiau konsoliduoti visas politines jėgas, galinčias nugalėti šiuos sunkumus. Kiek tai pavyko?

Istoriografijoje LDK centralizacijos ir jos atskirų dalių integracijos procesas labiau nagrinėtas tik XX a. pradžioje. Žymiausi ir reikšmingiausi istoriniai darbai iki pat šių dienų yra M. Liubavskio "Lietuvos-Rusijos valstybės sritis administracinis suskirstymas ir vietinis valdymas iki Pirmojo Lietuvos Statuto išleidimo" bei "Lietuvių – rusų seimas"⁵. Autorius analizavo LDK valstybės žemių integracijos procesą, plačiau apžvelgė kiekvienos žemės-aneksos kelią į jį. M. Liubavskis padarė išvadą, kad Aleksandro ir Žygimanto II laikais daliniai kunigaikščiai neteko tiek savo politinės, tiek ekonominės galios. Savo rankose žemių administracinę valdžią sutelkė ponija (dažniausiai ne vietinė) bei vietinė bajorija. Visgi išlikęs archaiškas administracinis LDK padalijimas turėjo ir decentralizacinių požymių. Nagrinėdamas LDK politinių institucijų evoliuciją, M. Liubavskis pabrėžė, kad tiek Ponų taryboje, tiek seimuose nemenką vaidmenį vaidino ir žemių-aneksų atstovai. Jų silpnesnės pozicijos Ponų taryboje aiškintinos ne diskriminacine politika, bet tuo, kad etnografinės Lietuvos ponija buvo ekonomiškai stipresnė, geriau politiškai organizuota⁶. M. Liubavskio konceptualūs darbai padėjo pagrindus tolesniems tyrinėjimams.

Lenkų istorikai daugiausia dėmesio skyrė tarpkonfesinių santykių LDK tyrinėjimams. Pažymėtini V. Čermako, K. Chodynickio bei J. Fijaleko darbai⁷. Juose nagrinėjama bažnytinės unijos LDK problema. Toliau M. Liubavskio koncepciją plėtojo J. Jakubovskis⁸. Tačiau buvo ir priešingų nuomonių. V. Hryškevičius teigė, kad baltarusių atsigrižimas į Maskvą paskatino Lietuvos ponus daryti nuolaidas Lenkijai⁹.

Lietuvos istorikai šiai temai, galima sakyti, beveik visai neskyrė dėmesio. Pirmasis ir paskutinis, skirtas konkrečiai šiai problemai, buvo A. Voldemaro darbas "Nacionalinė kova Lietuvos Didžiojoje Kunigaikš-

⁵ Любавский М. К. Областные деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. М., 1892 (toliau – Любавский М. К. Областное деление...); Литовско-русский сейм. М., 1900. (toliau – Сейм...).

⁶ Сейм... С. 362.

⁷ Czermak W. Sprawa równouprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563). Krakow, 1903 (toliau – Czermak W. Sprawa...); Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny (1370–1632). Warszawa, 1934 (toliau – Chodynicki K. Kościół prawosławny...); Fijalek J. Początki cenzury prawosławnej w kościele rzymsko-katolickim w Polsce. // Studia staropolskie. Księga ku czci A. Brücknera. Kraków, 1928 (toliau – Fijalek J. Początki cenzury...). S. 127–144.

⁸ Jakubovskis J. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Vertė J. Jablonskaitė-Petkevičienė. K., 1921.

⁹ Hryszkiewicz W. Rola ziem białoruskich w unjach polsko-litewskich. // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935. Lwów, 1935. S. 181–188.

tystėje XV ir XVI amž.¹⁰ Tačiau tai tik įvadas į rimtesnes studijas. Tarpukario istoriografijoje LDK valstybės centralizacijos procesas nesulaukė išsamesnių tyrinėjimų. Vėliau J. Žiugždos¹¹ perimta iš tarybinės rusų istoriografijos idėja apie nacionalinę išsivaduojamąją rusų žemių kovą iš LDK jungo nebuvo paneigta. Naujai į viso mvaldžių luomo konsolidaciją (XV a. II pusėje – XVI a. pradžioje) pažvelgė S. Lazutka¹².

Rusų tarybinėje istoriografijoje, tik su kai kuriomis išimtimis¹³, įsigalėjo V. Kliučevskio ir S. Solovjovo iškelta carinės Rusijos teisėto plėtimosi į Vakarų koncepcija. Ją pagrindžiant, įsitvirtino nacionalinės išsivaduojamosios kovos LDK, prasidėjusios karų su Rusija metu (XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje), tezė¹⁴.

Taigi istoriografijoje vyrauja dvi prieštaringos nuomonės. Jeigu pri-tarsime antrajai, tai turėsime paneigti tai, kad Lietuvos valstybė XV–XVI a. jau buvo išaugusi iš feodalinio susiskaldymo laikų, o centralizacijos procesas jai buvo būdingas taip pat, kaip ir kitoms valstybėms. Sprendžiant šią problemą, tikslinga rimčiau paanalizuoti, kas gi buvo daroma, konsoliduojant šalies politines jėgas, kiek tokie veiksmai buvo sėkmingi? Kas gi turima galvoje, kalbant apie nacionalinę išsivaduojamąją kovą? Ar toks LDK ir Rusijos santykių įvardijimas metodologiškai tikslus?

LDK jau nuo savo kūrimosi pradžios susidėjo iš etnografinės Lietuvos, kurioje Žemaitijos seniūnija nuo seno turėjo didelę autonomiją, bei slaviškų žemių ir aneksų, ir buvo politinės federacijos pobūdžio. Lietuvai 1387 m. priėmus krikščionybę iš Vakarų, ir katalikybei tapus valstybine religija, o y. a. 1413 m. Horodlės aktu Lietuvoje įvedus administracinę vaivadijų (vietoj kunigaikštystių) tvarką bei teisę užimti LDK tarnybas tik katalikams, gudiškų sričių žemvadžiai nebegalėjo da-

¹⁰ Вольдемар А. И. Национальная Борьба в Великом Княжестве Литовском в XV–XVI в. С. Петербург, 1910.

¹¹ Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų. V., 1957. T. 1. P. 170–171.

¹² Lazutka С. I Литовский Статут. В., 1973. С. 58–65.

¹³ Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель первопечатник. Минск, 1989. С. 24–26.; Флора В. Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. М., 1978 (toliau – Флора В. Н. Русско-польские отношения...). С. 27.

¹⁴ Пичета А. П. Литовско-польские унии и отношение к ним литовско-русской шляхты. С. 536–541; Образование белорусского народа. С. 621–623. // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. М., 1961.; Зимин А. А. Россия на пороге нового времени. М. 1972 (toliau – Зимин А. А. Россия на пороге...). С. 90, 142–143, 164; Кондрайченко А. А. Борьба за смоленские земли в первой четверти XVI века. // Вопросы аграрной истории и крестьянства северо-запада РСФСР. Смоленск, 1977. С. 5–29.; История Украинской ССР. В 10 т-х. Киев, 1982. Т. 2. С. 146–147.; Михайловская Л. Л. Белоруссия и Литва конца XIV – первой трети XVI вв. (По материалам хроники Бернарда Ваповского). (Диссертация на соискание степени канд. ист. н.). Минск, 1981.

lyvauti aktyvioje politinėje veikloje. Tai sukėlė jų nepasitenkinimą. Todėl LDK vyriausybė 1432 ir 1434 m. privilegijomis sulygino žemių ir aneksų laisves ir teises su Lietuva. Šių žemių feodalams formaliai atsivėrė kelias į aukštas pareigybes LDK administracinėje sistemoje¹⁵. 1447 m. privilegija, išplėtusi bajorų teises, skirtingai nuo 1413 m. privilegijos, apėmė visas LDK žemes. Ja gudiškų žemių bajorija buvo įtraukta į politinį valstybės gyvenimą¹⁶. Tačiau valstybė ir toliau liko gana dezintegruota dėl įvairios etninės bei religinės gyventojų priklausomybės, išlikusio archaiško administracinio padalijimo, paveldėto dar iš patrimonialinės monarchijos¹⁷. Lietuvos Rusia, Juodoji Rusia, Bresto žemė arba Palenkė, Palesės valdos buvo glaudžiausiai susijusios su Lietuva, o likusios – Žemaitija, Polocko, Vitebsko, Smolensko, Kijevo, Volynės, Podolės žemės ir mažos Černigovo-Seversko kunigaikštystės turėjo kitokią statusą LDK. Šiose žemėse išliko daug senosios savivaldos elementų¹⁸. Beje, Černigovo-Seversko žemė iki pat XV a. pabaigos taip ir liko politškai susiskaldžiusi ir dezorganizuota, čia netgi nebuvo vietinio centrinio valstybinio organo¹⁹. Gausius Černigovo-Seversko kunigaikščius su Lietuva siejo tiktai sutartis, kurios pagrindinė sąlyga buvo bendra gynyba. Pagal tradiciją vyresnysis giminėje turėdavo valdžią kitiems kunigaikščiams, dėl to kildavo nuolatiniai vidaus karai. V. Bialowiejska savo darbe apie LDK ir Rusijos santykius XV a. pabaigoje atkreipė dėmesį, jog jie buvo pasirengę bet kada pereiti į stipresniojo pusę, nes Lietuva nepajėgė jų apginti nuo nuolatinių Maskvos kunigaikščių puldinėjimų. Kartais kunigaikščiai tarnaudavo iškart abiem senjorams²⁰. Tuo iš esmės aiškintina, kad jau XV a. pabaigoje prie Maskvos Didžiosios kunigaikštystės buvo prijungti Novgorodas-Severskas, Černigovas, Liubečas, Starodubas, Gomelis, Rylskas, Trubčevskas²¹.

Teisingai pastebėjo J. Ochmanskis, kad valstybės centralizacijos procesas Lietuvoje vyko šiek tiek kitaip negu kaimyninėse šalyse. Jeigu Rusijos valstybės centralizacijos principai buvo įkūnyti caro patvaldystės idėjoje, o Lenkijoje centralizacija vyko su slėktų demokratijos lozungu, tai LDK – vidurio keliu. Lietuvos valstybės centralizacija vyko

¹⁵ Ceřim... C. 89–90.

¹⁶ Ten pat. P. 100, 110.

¹⁷ Russocki S. Monarchie stanowe Środkowo-wachodniej Europy XV–XVI wieku. // Kwartalnik historyczny. R. 84. Warszawa, 1977. N. 1 (toliau – Russocki S. Monarchie stanowe...). S. 76.

¹⁸ Любавский М. К. Областное деление... С. 1.

¹⁹ Ten pat. P. 292.

²⁰ Białowiejska W. Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka (1492–1499). Wilno, 1930. Z. 1–2 (toliau – Białowiejska W. Stosunki...). S. 18–19.

²¹ Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. М., 1963 (toliau – Греков И. Б. Очерки по истории...). С. 164–194.

magnatų oligarchijos ir jų interesų vardu²². Visos pagrindinės valstybinės tarnybos, pradedant vaivadų, vietininkų, seniūnų pareigomis, priklausė atstovams tų pačių giminių, kurios įeidavo ir į Ponų tarybą. Pagal 1492 m. privilegiją jokios pareigos ir žemės valdos negalėjo būti skiriamos be Ponų tarybos sutikimo.

Sritinis LDK valdymas buvo labiau vietinių savivaldybių pobūdžio, o žemių vietininkai, seniūnai atstovavo ne tik centrinei valstybinei valdžiai, bet turėjo būti ir vietinių interesų gynėjai. Tie interesai ne visada galėdavo sutapti su valstybiniais²³. Šis prieštaravimas kilo dėl to, kad politinis centralizacijos procesas prasidėjo tuomet (ne tik Lietuvoje), kai dar vyravo natūralusis ūkis, esant menkai apyvartai, taip pat mažai dalyvaujant racionalioms institucinėms organizacijoms²⁴.

XV a. II-oje pusėje (1447 ir 1492 m. privilegijos) įgytos vienodos imunitinės teisės vienijo visų žemių feodalų interesus, skatino remti valstybės centralizaciją. Lietuvos valdovai tradiciškai privilegijomis tvirtindavo "senąsias" žemių-anoksų teises. XV a. pabaigoje Lietuvos vyriausybė, stengdamasi sustiprinti savo pasienį su Maskva, vykdė optimalaus palankumo politiką čia gyvenusių feodalų atžvilgiu, kurie, pridedėjus karui, galėjo bet kada prisijungti prie Jono III. 1495 m. kunigaikštis Konstantinas Viazemskis, jo tėvonijai atsidūrus Maskvos pusėje, gavo žemės valdas kitur, kunigaikščiui Semionui Bielskiui atiteko jo pabėgusio brolio Teodoro valdos, kunigaikščiui Jonui Jurgevičiui Trubekojui buvo paskirta valdyti pusę Trubčevsko miesto²⁵. 1496 m. likusiems ištikimiems kunigaikščiui A. Hlažynui teko pabėgusio į Maskvą brolio valdos, kunigaikščiui P. Krošynskiui – Odojevskių, jau buvusių Maskvoje žmonės, kunigaikštis S. I. Možaiskis buvo patvirtintas Gomelio ir Starodubo miestams valdyti. Be to, neseniai jis buvo gavęs tokius pat patvirtinimus Černigovui ir Karačevui valdyti. Buvo atlyginta ir Vasilijui Sapiegai, Jono broliui, už valdas, prarastas karo metu²⁶. 1499 m. kunigaikščiui P. Krošynskiui, Mezeckiui vėl buvo atlyginta žala, kai jie neteko savo valdų. Jiems buvo duoti kaimai Smolensko žemėje. Kunigaikščiams Viazemskiams buvo išduotas kaimas Smolensko valdyti Liubečą, o kunigaikščiui S. I. Možaiskiui vėl buvo duotas patvirtinimas toms pačioms valdoms bei Karačevo ir Chotimlio valsčiams²⁷. Tokia žemių skyrimo už prarastas karo metu valdas praktika buvo taiko-

²² Ochmański J. Historia Litwy. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1982. S. 112.

²³ CeŃm... C. 384.

²⁴ Russocki S. Instytucje-wplywy-kultura. Warunkowe nadania ziemi w procesie centralizacji feudalnych monarchii środkowo-wschodniej Europy późnego średniowiecza. // Przegląd Humanistyczny. 1984. T. XXVIII. N. 1 (toliau – Russocki S. Instytucje...). S. 11.

²⁵ Białowiejska W. Stosunki. Wilno, 1931. Z. 3–4. S. 20.

²⁶ Ten pat. P. 34.

²⁷ Ten pat. P. 52.

ma ne tik kunigaikščiams ar stambiams didikams, bet ir paprastiesiems bajorams. Pavyzdžiui, 1501 m. Jonas Koška, Smolensko okolničius, Molodečno vietininkas, gavo iki gyvos galvos valdyti Adučiškį ir 30 žmonių, kol nebuvo atgauta jo tėvonija²⁸.

Daug miestų gavo savo teisių ir laisvių patvirtinimus. Tai Smolenskas, Polockas, Vladimiras, Vitebskas, Kijevas²⁹. 1498 m. Polockui buvo suteiktos Magdeburgo teisės, o 1499 m. tokias pat teises gavo Minskas³⁰. Beje, jau Žygimantas I 1432 m. privilegija Vilniaus miestui suteikė lygias su katalikais teises stačiatikiams³¹. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras praplėtė šios nuostatos galiojimą Polocko miestui. Tačiau kol kas tai buvo pavieniai atvejai, tik Žygimanto II laikais jos galiojimas buvo pritaikytas ir kitiems miestams. Privilegijomis, išduotomis Volkovysko³², Polocko³³, Naugarduko³⁴ miestams, patvirtinamos lygios abiejų konfesijų atstovų teisės dalyvauti savivaldybių darbe.

Vis dėlto net ir tokia palanki politika, vykdoma žemių-aneksų jų kunigaikščių atžvilgiu, nepajėgė sustabdyti masinio stačiatikių bėgimo su visomis neseniai patvirtintomis jiems valdomis Maskvos pusėn. Jono III valdžion XV a. paskutinį dešimtmetį perėjo kunigaikščiai Semionas Bielskis, Semionas Možaiskis, Vasilijus Šemiaka, J. Trubeckojus, Mezekiai, Masalskiai ir kt. Tai sąlygojo minėti kai kurių žemių netvirti administraciniai ryšiai su Lietuva bei dalinių kunigaikščių bei Gediminaičių dinastijos atstovų priešinimasis vykdomai valstybės centralizavimo politikai. Jie nebeturėjo didesnės politinės galios vietose, o Ponų tarybos sudėtyje buvo galingiausių ir turtingiausių ponų šeimų atstovai. Retas iš kunigaikščių galėjo varžytis su jais turtais ir galia, taigi durs į aukščiausiąją valdžią daugumai buvo uždarytos.

Žemių-aneksų feodalai jau XV a. II-oje pusėje formaliai turėjo lygias ekonomines ir politines teises. Tačiau katalikybės, kaip vieningos, viešpataujančios visoje valstybėje religijos, klausimas nebuvo išspręstas. Ypač jis aktualus pasidarė tuo laiku, kai sustiprėjo Maskvos didžioji kunigaikštystė, pretendavusi kištis į kaimynės vidaus tarpkonfesinius reikalus.

Tarpkonfesiniai nesutarimai, numatę 1432 ir 1434 m. išdavus privilegijas, vėl paastrėjo valdant Kazimierui Jogailaičiui. 1471 m. pasky-

²⁸ LM. Kn. 6. L. 204 (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F. "Lietuvos Metrika").

²⁹ Białowiejska W. Stosunki... Z. 3-4. S. 20.

³⁰ РИБ. Т. 27. N. 36. С. 545; N. 202. С. 739; АЗР. Т. 1. С. Петербур, 1846. N. 159. С. 181.

³¹ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych na sądania wielu miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego W Wilnie, 1788. S. 2, 4, 6.

³² АЗР. Т. 2. С. Петербур, 1848. N. 15. С. 10.

³³ Ten pat. N. 61. P. 78.

³⁴ Ten pat. N. 71. P. 92.

rus Martyną Goštautą Kijevo vietininku, šios žemės gyventojai atsisakė jį įsileisti ir tokį elgesį aiškino tuo, kad Martynas Goštautas – nekunigaikštiskos kilmės, katalikas³⁵. Didysis kunigaikštis buvo priverstas suteikti Kijevo žemei vaivadijos statusą (kaip Vilniaus ir Trakų vaivadijoms), o vėliau čia vaivadomis skirti tik stačiatikius: Putiatičių (1492–1505) ir kunigaikštį J. Glinskį (1505–1507)³⁶. Prieš Kazimierą 1481 m. sąmokslas, kurį organizavo Teodoras Bielskis, Mykolas Olelkaitis ir Jurgis Alšėniškis, taip pat vyko dėl stačiatikybės gynimo³⁷.

Tarpkonfesiniai santykiai dar labiau paastrėjo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui vedus Maskvos kunigaikštę Eleną. Rusijos valdovams atsirado proga tiesiogiai kištis į LDK vidaus reikalus. Jono III, vėliau Vasilijaus III kategoriški reikalavimai pastatyti Vilniaus pilies teritorijoje cerkvę, sudaryti didžiosios kunigaikštienės Elenos svitą tik iš stačiatikių, atsiųstų iš Maskvos, dar labiau komplikavo padėtį.

Vienas iš kompromisinės politikos būdų buvo bažnytinės unijos sudarymas. 1439 m. Florencijos suvažiavimo nutarimai parengė sąlygas ją įgyvendinti. Pagal juos stačiatikiai turėjo pripažinti popiežiaus vadovavimą ir bendrą (katalikų) dogmatiką abiejų tikėjimų bažnyčioms, paliekant tik skirtingas apeigas. Ypač suaktyvėjo bandymai sujungti abi bažnyčias LDK valdant Kazimierui Jogailaičiui³⁸. Aleksandras, tęsdamas tėvo darbą, taip pat rūpinosi atskirų vyriausybei lojalių Kijevo metropolitų skyrimu. Jais buvo nežymių Polocko, Smolensko bajorų šeimų atstovai, tai Joanas Glezna (1492–1494), Makarijus Čortas (1495–1497), Juozas I (1498–1501), Joanas (1502–1507)³⁹. Iš jų daugiausia stengėsi įgyvendinti bažnytinės unijos idėją Juozas I⁴⁰. Bažnytinės unijos idėją rėmė ir skatino pats Lietuvos didysis kunigaikštis, aukštoji LDK dvasininkija. Bernardinų bei dominikonų ordinai jau

³⁵ Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi Mocieja Strykowskiego. Warszawa, 1846. T. 2. S. 272.; Monumenta Poloniae Historica. Lwów, 1888. T. 5. S. 224.

³⁶ Малиновский И. Рада Великого княжества Литовского въ связи съ боярской думой древней Россiи. Томскъ, 1912. Вып. 2. Ч. 2 (toliau – Малиновский И. Рада...). С. 432.

³⁷ Сеїм... С. 125.

³⁸ Trimonienė R. Aleksandras Soltanas – XV a. piligrimas. // Mokslas ir gyvenimas. 1991. N. 2. P. 12.

³⁹ Греков И. Б. Очерки по истории. С. 198.

⁴⁰ ПСРЛ. Л., 1925. Т. 4. Вып. 2. С. 532. (".../ на нихъ (православов – Р. Т.) пришла велика нужда о Греческомъ законе: посылать де князь великий Александръ къ своен великой княгине Елене о томъ отметника православныхъ веры Греческого закона Иосифа, владыку Смоленского, /.../ да и ко княземъ Рускимъ и къ Виленскимъ местничемъ и ко всемъ Руси, которое держать Греческий законъ, а нудять ихъ приступити к Римскому закону. А Смоленскому владыце Иосифу /.../ обеща про то Киевскую митрополию").

tiesiogiai rūpinosi stačiatikių perėjimu į katalikybę, darė daug nuolaidų tiems, kurie siekė bažnyčių suartėjimo⁴¹.

Po Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro ir Maskvos kunigaikštės Elenos vedybų Lietuvoje netgi kilo teologinis ginčas, ar stačiatikiai, priėmę uniją, turi būti iš naujo krikštyti⁴². Į Vilnių 1494 m. atvyko teologijos mokslus studijavęs Vaitiekus iš Brudzevo, tapęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio sekretoriumi (tiesa, po metų mirė). 1501 m. Lenkijos karalius Jonas Albrechtas atsiuntė kitą garsų teologą Joną iš Osvencimo, kuris Vilniuje parašė traktatą apie stačiatikių bažnyčios klaidas⁴³. Jau 1500 m. vasarą Kijevo metropolitas Juozas I pasiuntė į Romą Joną Sapiegą tartis dėl bažnytinės unijos. Buvo keliami sąlyga, jog atsivertėliams nereiktų iš naujo krikštytis⁴⁴. Popiežius Aleksandras VI po derinimų su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Vilniaus vyskupu, 1501 m. birželio mėn. išdavė raštą, leidžiantį neperkrikštyti stačiatikių, sutikusių pripažinti unijinę bažnyčią⁴⁵. Tokia lanksti politika netrukus davė vaisių. Popiežius 1501 m. pažymėjo, jog LDK padaugėjo tikinčiųjų, perėjusių iš graikų tikėjimo į Romos, jog vis daugiau tikinčiųjų Kijevo ir Lucko diecezijose priima Florencijos susirinkimo postulatą⁴⁶. Tačiau ne visi stačiatikiai palankiai žiūrėjo į vyriausybės diegiamą bažnytinę uniją. Aistras dar labiau kurstė ir Maskvos didieji kunigaikščiai. Teodoras Šestakovas 1499 m. laiške Jonui III kaltino neseniai paskirtą Kijevo metropolitu Juozą Bulgariną ir Joną Sapiegą stačiatikių persekiojimu⁴⁷. Vėliau jau kunigaikštis M. Glinskis apkaltino Joną Sapiegą gandų dėl visų LDK stačiatikių prievartinio perkrikštijimo skleidimu⁴⁸. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro vykdoma politika, kai LDK, ir ypač Lietuvoje, nebuvo leidžiama statyti cerkvių, kai, sudarant miestų savivaldybes (išskyrus Vilnių ir Polocką), nebuvo atsišvelgiama į konfesijų lygiateisiškumo principą, šalyje sukėlė netgi masinius bruzdėjimus. Kunigaikštis M. Glinskis, būdamas Vengrijoje, 1501 m., dėl Lietuvą užklupusių bėdų kaltino stačiatikius, kurie, gindami savo tikėjimą, maištauja prieš didįjį kunigaikštį⁴⁹. Vėliau ir pats Aleksandras Melniko unijos pasirašymą teisino

⁴¹ Monumenta Poloniae Historica. T. 5. S. 264–265.

⁴² Białowiejska W. Stosunki... Z. 3–4. S. 8.

⁴³ Jakubovkis J. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. P. 35.

⁴⁴ Theiner A. Vetera monumenta... T. 2. N. CCXCVI, CCC, CCCIII.

⁴⁵ Ten pat. N. CCCXIX.

⁴⁶ Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis nec non diocesis Vilnensis (1568–1507). Kraków, 1948. N. 503 (toliau – CDECDV).

⁴⁷ Сборник Императорского Русского исторического общества. СПб. 1882. Т. 35. N. 57 (toliau – СБИМПРИБ).

⁴⁸ РИБ. Т. 20. N. 489. С. 1197.

⁴⁹ Danilowics A. Skarbiec diplomatów. Wilno, 1860. N. 2120. S. 255 (Prūsijos magistro laiške užsimenama apie maištą Lietuvoje); АЗР. Т. 1. N. 188. С. 222 ("Русь покушауться ее подданных князьят земли нашего милостивого пана некото-

sudėtinga Lietuvos vidaus padėtimi, kylančia dėl nesutarimų tarp skirtingo tikėjimo tautų⁵⁰.

Tačiau būtent XVI a. pradžios įvykiai parodė, jog LDK feodalinės viršūnės konsolidacinis procesas jau nebesustabdomas, išardyti šalies vienybę pasidarė sunku netgi tokiai įtakingai jėgai, kaip jau tuo metu galingai Rusijos valstybei.

Kunigaikščio M. Glinskio 1508 m. maište, kurį tiesiogiai rėmė Vasilijus III, dalyvavo daugiausia gudai⁵¹, tačiau tai visiškai nerodo, jog maištas buvo nacionalinio-išsivaduojamojo pobūdžio⁵². Kunigaikštis M. Glinskis iš pradžių išbandė savo jėgas Lietuvoje, tačiau visur sutiko pasipriešinimą, nors ir nedidelį, dar neorganizuotą. Glinskiai valdė daugiausia rusiškas žemes⁵³, iš kur ir buvo surinktos pradinės maištininkų jėgos. Įsiveržę į Lietuvą, jie siekė patraukti į savo pusę ne tik gudus, bet ir lietuvius, tiek geruoju, papirkimais, tiek grasinimais⁵⁴. Maištas apėmė didžiulę teritoriją: nuo Kijevo, Turovo ir Slucko pietuose, Slonimo, Minsko ir Naugarduko vakaruose ir Smolensko rytuose. Tačiau ne visi šio didžiulio trikampio gyventojai rėmė maištininkus ir kovojo prieš katalikybės įtvirtinimą jų žemėse bei prijungimą prie Maskvos didžiosios kunigaikštystės⁵⁵. Atvirksčiai, nors LDK ir jos gudiškose žemėse dar 1508 m. pavasarį tvyrojo visiškas pasimetimas⁵⁶, maištininkų puolamos tvirtovės buvo be didesnės apsaugos⁵⁷, tačiau

рые /.../ на его милость, не для иного, ниже для веры святой, повстати умыслили, так и на вашу милость, сыновъ его милости, пановъ нашихъ, милостивыхъ.”)

⁵⁰ Akta Aleksandra, króla Polskiego, Wiekiego księcia Litewskiego (1501–1506). Kraków, 1927. N. 45. S. 45 (“/.../ ad statum ducatum Lithuaniae /.../ quo variae gentes diversae religionis ritasque diversi continentur, et ideo ad tumultum procliviores.”).

⁵¹ Acta Tomiciana. Posnaniae, 1857. T. 7. N. 36. S. 261–262.; Kronika Bernarda Wapowskiego z Radochoniec. Część ostatnia. Kraków, 1874. S. 77.

⁵² Žr. 14 išnašą.

⁵³ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie litewkiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1883. S. 63–65.

⁵⁴ Decjusz J. L. Księga o czasach króla Zygmunta. Warszawa, 1960 (toliau – Decjusz J. L. Księga...). S. 34; Kronika Bernarda Wapowskiego z Radochoniec. S. 77.; ПСРЛ. Т. 32. С. 102.; Т. 35. С. 167.

⁵⁵ Зилин А. А. Россия на пороге... С. 89. A. Ziminas ir kiti, pagrįsdami nacionalinės išsivadujamosios kovos tezę, rašo, jog sukilimas pralaimėjo todėl, kad M. Glinskis nesirėmė antilietuviškai nusiteikusiomis liaudies masėmis. Tačiau šios tezės autoriai nepagrindžia jokiais šaltiniais.

⁵⁶ Garbacik J. Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516. (Kodeks Zagrzebski). Wrocław, 1966. N. 50. S. 159. (Ponų taryba Žygimantui II raše: Ktora przygoda gdysz udzyelala wyelką zamyeską y burzenye myędzy wschytkymy lyudzmy onego panstwa /.../); LM. Kn. 7. L. 146 (M. Glinskis Vasilijui III raše: “казали есмо загоны пустити, а то для того абы замешка в земли стала а собранье бы земское росторгано.”); АЗР. Т. 2. N. 20.

⁵⁷ LM. Kn. 7. L. 146 (M. Glinskis Vasilijui III raše: “в городе (Минске – Р. Т.) прыбылыхъ людей никаковыхъ нет толко жолнеры”).

kunigaikščiui M. Glinskiui reikėjo griebtis teroro bei prašyti Vasilijaus III pagalbos, kad bent minimaliai išlaikytų šią teritoriją savo valdžioje⁵⁸. Maišto pradžios sėkmę lėmė ne tų žemių pritarimas jam, bet jų pasyvumas. M. E. Byčkovos teigimu, kartu su Glinskiais į Maskvą daugiausia perbėgo ir pasiliko tarnauti asmenys, neturintys Lietuvoje pakankamai turto ir stabilios visuomeninės padėties⁵⁹.

A. P. Pičeta sukilime išvelgė bajorų kovą dėl tokių politinių teisių, kokias turėjo šlėkta Lenkijoje⁶⁰. Tačiau vargu ar galima sutikti su tokiu įvykių traktavimu. LDK bajorija XVI a. pradžioje dar buvo per menkai politiškai subrendusi ir susiorganizavusi, kad būtų galėjusi siekti tokių politinių tikslų kaip Lenkijoje. Tik nuo 1512 m. bajorija buvo įsileista į seimus ir galėjo pastoviai atstovauti savo interesams, bet tik socialinėje, finansinėje sferose⁶¹, tačiau ir neturėjo lemiamo balso. Sprendžiant politinius klausimus, bajorija dažniausiai išvis nebūdavo kviečiama į seimus, tiksliau, į Ponų tarybos posėdžius⁶². Pasitraukusiųjų į Maskvą socialinė sudėtis (daugiausia kunigaikščiai) rodo, jog dar buvo gajos dalinių kunigaikštysčių tradicijos, o integracijos į LDK procesas dar nebuvo pasibaigęs. Tačiau dalinių kunigaikštysčių gyvavimo laikotarpis jau buvo praėjęs, todėl M. Glinskio idėja negalėjo susilaukti didesnio pritarimo⁶³.

Kitas didelis LDK valstybės tvirtumo išbandymas buvo 1512–1514 m. karas. Netgi 1514 m. maskviečiams pasidavęs Smolenskas nebuvo vieningas. Po Oršos mūšio dalis miestiečių, vadovaujamų Varsonofejaus, nusprendė vėl pereiti Žygimanto II pusėn⁶⁴. Grįžo ir kunigaikštis M. Žeslavskis, kuris pasidavė Maskvos valdžion, kai prie jo valdomo Mstislavlio sienų pasirodė kunigaikščio M. D. Ščenieatevo ir

⁵⁸ LM. Kn. 7. L. 146 ("тыи люди /.../ вашеи милости з нашими людьми были от Вилни у восьми мильх /.../ а иншии в чотырех мильх оть Новагородка а оть Стузька загоны были за Клечомъ олижь подь Слонимъ а там загонъ пускали и шкоды чинили и полону на колкость 10 тысячъ взяли."); ПСРЛ. Т. 32. С. 102 ("огнем и мечем плондръ чин."); Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. Смоленск, 1897. С. 104 (toliau – Ярушевич А. Ревнитель...).

⁵⁹ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. М., 1986 (toliau – Бычкова М. Е. Состав...). С. 69.

⁶⁰ Пичета А. П. Литовско-польские унии и отношение к ним литовско-русской шляхты. С. 540.

⁶¹ Сейм... С. 301–302.; Gudavičius E. Juliusz Bardach. Studia z ustroju i prawa Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVII w. // Lietuvos istorijos metraštis. 1975. V., 1976. P. 100.

⁶² Малиновский И. Рада... С. III.

⁶³ Довна, польский М. В. Польско-литовская уния на сеймах до 1569 года. М., 1896. С. 5.

⁶⁴ ПСРЛ. Т. 6. СПб. 1853. С. 257., Т. 8. СПб. 1859. С. 258., Т. 32. С. 125.

L. M. Vorotynskio būriai⁶⁵. Vėliau daugiau nebeapsitaikė atvejų, kad LDK miestai ar žemės pereitų Maskvos pusėn. Priešingai, anksčiau LDK kunigaikštukai pereidavo tarnauti Maskvos didžiajam kunigaikščiui, o XVI a. 2–3 dešimtmečiuose ir vėliau padažnėjo atvejų, kai atsirasdavo perbėgėlių iš Rusijos. 1521 m. rugpjūčio mėn. į Lietuvą perbėgo kunigaikštis J. J. Riazanietis, G. J. Pronskis⁶⁶, Pleščejevai, Liackiai⁶⁷. Du kartus Vasilijus III nagrinėjo skundą dėl Vasilijaus Šemiačičiaus tariamo ketinimo pereiti tarnauti Žygimantui II⁶⁸. Į Lietuvą stengėsi grįžti anksčiau į Maskvą pasitraukę kunigaikštis M. Glinskis⁶⁹, J. Ivašencovičius⁷⁰, kunigaikštis T. M. Žeslavskis⁷¹ ir kiti⁷².

Reikia sutikti su B. N. Florios teigimu, jog gyventojų "nutekėjimas" iš Lietuvos Rusios į Maskvos didžiąją kunigaikštystę pasibaigė, nes buvo pašalinta lietuvių feodalų monopolija pareigybėms, nes Žygimantas II vykdė palankią gudams politiką, o LDK valstybinė santvarka XVI a. I-oje pusėje priartėjo prie lenkų visuomeninio modelio. Tai kėlė gudų feodalų baiminimąsi dėl savo luominių teisių Maskvos valstybėje, kur šios teisės buvo daug mažesnės⁷³. Tiesa, autorius pažymėjo, kad šis procesas mažai tirtas. Naujausi Lietuvos istorikų E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko tyrinėjimai parodė, kad LDK ir Rusijos valstybių feodalinės visuomenės raidos keliai buvo skirtingi, ir rezultatas buvo tai, kad LDK, nors ir vėliau, su išlygom, bet kaip ir visos Vakarų Europos valstybės, nuėjo luominės monarchijos keliu. O Rusijos kelias pavadintinas "valdymo biurokratizacija", kai net negalima kalbėti apie luomų atsiradimą, nes nebuvo tikrų feodalų, o zemskiniai susirinkimai (atsiradę daug vėliau negu seimai) laikytini biurokratiniais organais⁷⁴.

LDK feodalai išsikovojo 1492 ir 1506 m. luominės privilegijas, patvirtinančias ir garantuojančias jų nuosavybės ir politines teises. 1514 m. vėl buvo iškeltas klausimas dėl teisės kodifikacijos, kuri įtvirtintų įvykusių ekonominius, politinius pasikeitimus valstybėje, nuo 1521–1522 m. seimuose buvo nuolat svarstomi I Statuto straipsniai. Į šį darbą buvo įtraukta ir vidutinė bei smulkioji bajorija ir ne tik iš

⁶⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. М., 1988 (toliau – Зимин А. А. Формирование...). С. 127.

⁶⁶ Ten pat. P. 115–116.

⁶⁷ Ярушевич А. Ревнитель... С. 175.

⁶⁸ Зимин А. А. Формирование... С. 140–141.

⁶⁹ Decjusz J. L. Księga... S. 78.

⁷⁰ LM. Kn. 7. L. 255.

⁷¹ Зимин А. А. Формирование... С. 128.

⁷² Бычкова М. Е. Состав... С. 52.

⁷³ Флоря Б. Н. Русско-польские отношения... С. 27.

⁷⁴ Bumblauskas A. Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? // Europa. V., 1989. P. 157–167.

pačios Lietuvos, bet ir visų žemių-aneksų⁷⁵. Darbas prie I Statuto, įvairių "įstatų" priėmimas 1514–1529 m., seimų, kuriuose buvo pastoviai atstovaujama ir bajorija, reikšmės didėjimas buvo labai svarbus, konsoliduojant šalyje visas politines jėgas.

O tuo metu Rusijoje apie luomines privilegijas, garantuojančias feodalų imunines ir politines teises, net nežinoma⁷⁶. Iki pat XVII a. bajorai dvarus galėjo valdyti tik iki gyvos galvos, ir tik bojarinai turėjo teisę paveldėti savo tėvonijas⁷⁷. Didysis kunigaikštis, nuo 1514 m. pradėjęs tituluotis caru⁷⁸, savo pavaldiniams buvo visiškas despotas, galėjęs su jais ir jų turtais daryti ką nori⁷⁹. 1547 m. Jonas IV jau titulavosi "valdovo cholopų" caru⁸⁰.

Toks feodalų padėties skirtumas negalėjo nepaveikti Baltarusijos, Ukrainos kunigaikščių, ponų, bajorų požiūrio į Maskvos valstybę. Net ir perbėgeliai Maskvos pusėn sudarė ten atskirą "tarnaujančių kunigaikščių" arba "lietuvių dvariškių" sluoksnį. Savo padėtimi jie negalėjo lygintis su vietiniais bojariniais (jau 1523 m. galingiausiųjų "tarnaujančių kunigaikščių" nebuvo), iki 3-jo dešimtmečio pabaigos jie neturėjo teisės įeiti į Bojarinų dūmą, bet dažnai turėjo daugiau teisių negu Maskvos bajorai (smulkūs "tarnaujantys kunigaikščiai" iš dalies išlaikė savo tėvonijas iki XVI a. II-osios pusės)⁸¹.

Be šio pagrindinio LDK politinių jėgų konsolidacijos faktoriaus, buvo ir kitas, ne mažiau reikšmingas. Tai Žygimanto II įžvalgi vidaus politika, spartinusi tiek visuomeninio LDK modelio raidą, tiek padėjusi sėkmingiau spręsti iškylančius tarpnacionalinių santykių klausimus. Valdant Žygimantui II, buvo panaikintas draudimas LDK statyti cerkves. Tiesa, oficialaus rašto ar privilegijos šiuo klausimu nėra arba ji nežinoma. Įvyko nemažai pasikeitimų stačiatikių dvasinėje hierarchijoje⁸², o 1509–1510 m. stačiatikių cerkvės susirinkimo nutarimai padidino pa-

⁷⁵ *Lowmiański H.* Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji jagiellońskiej. // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego.* Wilno, 1935. S. 315.; *Лазутка С. І.* Литовский Статут. С. 65. 69–74.

⁷⁶ *Bumblauskas A.* Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? P. 167.; *Зимин А. А.* Россия на пороге... С. 237.; *Бычкова М. Е.* Состав... С. 30.

⁷⁷ *Bumblauskas A.* Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? P. 167.

⁷⁸ *Хорошкевич А. Л.* Русское государство в системе международных отношений конца X – начала XVI в. М., 1980. С. 121.

⁷⁹ *Decjusz J. L.* Księga... S. 85 (".../.../ stoi tyrańska władza jaką sprawuje książę moskiewski, oraz to, że bogactwo każdego i jego stopień zależą od woli księcia."); *Герберштейн С.* Записки о Московнии. С. 72–74.; *Зимин А. А.* Россия на пороге... С. 237.

⁸⁰ *Герберштейн С.* Записки о Московнии. С. 15 (Царь "холопей государевых").

⁸¹ *Зимин А. А.* Формирование... С. 143–144.; *Зимин А. А.* Новое о восстании Михаила Глинского // *Сов. Архивы.* 1970. N. 5. С. 73.

⁸² *Chodyncki K.* Kościół prawosławny... S. 120–131.; *Ярушевич А.* Ревнитель... С. 115.

saulietinio gyvenimo įtaką jai. Ji matyti skiriant dvasininkus, ypač vyskopus⁸³. Atsirado sąlygos susidaryti tam tikrai metropolitui arba cerkvės ir rusų kunigaikščių bei ponų sąjungai⁸⁴, kuri padėjo sutvirtinti stačiatikybės pozicijas LDK. Tarpininkaujant metropolitui Juozui II Soltanui, kunigaikščiui K. Ostrogiškiui bei kitiems "graikų apeigų tikėjimo kunigaikščiams ir ponams", 1511 m. Žygimantas II su Ponų taryba išdavo tvirtinamąjį raštą dėl stačiatikių dvasinių teisių, teismo; taip pat dėl cerkvės turto bei pajamų neliečiamumo⁸⁵.

Po 1508 m. įvykių Vasilijus III niekada nebekaltino Žygimanto II stačiatikių persekiojimu. Kaip pastebėjo M. Liubavskis, būtent nuo 1511 m. LDK vyriausybė darė viską, kad valstybėje būtų pasiekta vidaus santaika⁸⁶. Agresyvi Rusijos politika LDK atžvilgiu vertė jos vyriausybę gerinti rusų padėtį, atsižvelgti į jų norus ir nuomonę⁸⁷.

Toliau buvo įgyvendinama ir bažnytinės unijos idėja. Nepaisant Lenkijos ir LDK vyskupų nesutarimų su popiežiumi ir bernardinų ordinu dėl perkrikštijimo⁸⁸, perėjimo į katalikybę procesas tęsėsi ir toliau. Jis skverbėsi ir į žemutinius feodalinės visuomenės sluoksnius⁸⁹. Garsiausias perėjimo į katalikybę atvejas buvo kunigaikščio Povilo Alšeniskio, kuris tapo Lucko vyskupu, vėliau ir Vilniaus vyskupu, atsivertimas⁹⁰. Tikėtina, kad unitas buvo ir žymus gudų humanistas P. Skorina. 1522 m. kovo 25 d. Žygimanto II duotas Seime pasižadėjimas neskirti rusų bei stačiatikių į jokias pareigas, visgi buvo ne katalikų, siekusių atgaivinti Horodlės privilegijos straipsnius, bet LDK valdovo pergalė. Žygimantas II sugebėjo pasižadėjimo turinį padaryti tokį dviprasmišką, jog, reikalui esant, galima būtų jo nepaisyti⁹¹. Todėl vėliau ne kartą LDK aukštas pareigas užimdavo gudai stačiatikiai⁹².

⁸³ Ярушевич А. Ревнитель... С. 121.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ АЗР. Т. 2. N. 65.

⁸⁶ Сейм... С. 190.

⁸⁷ Ten pat. P. 301.

⁸⁸ Gidžiūnas V. Pranciškonų, observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a. Roma, 1982. P. 113–117.; Зимин А. А. Россия на пороге... С. 205.

⁸⁹ АЗР. Т. 2. N. 70. С. 87–88 ("а воеводе нашему Полоцкому мешан /.../, а но муце веры не няти. А холопу и робе веры не няти").

⁹⁰ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie litewskiem w XV i XVI wieku. S. 80–81.

⁹¹ Statut Litewski. Drugiej redakcji. // Archiwum Komisji prawniczej. Kraków, 1900. T. 7 S. 273 (toliau – Statut Litewski. Drugiej Redakcji.). (" /.../ nos et successores nostri magni duces Lithuaniae, deinceps futuris temporibus perpetuis non debemus neque debebunt eiusmodi dignitates tque officia enicunque Rutenc dare atque conferre, absque consilio maiorum consiliariorum, sed duntaxat Lithuaniae catholicae et Romanae fidei caedem dignitates conferri debent".)

⁹² Ярушевич А. Ревнитель... С. 168, 180.

XVI a. I pusėje sparčiai vykstant LDK politinių jėgų konsolidacijos procesui, greitėjo ir "politinės tautos" formavimasis. "Politinės tautos", arba "conventiones generales", susidarymas sietinas su luominio atstovavimo sistemos sukūrimu. Vakarų Europoje jau XIII a. pradžioje bažnyčia, bajorija ir biurgeriai, kaip politinio kūno (*corpus politicum*) nariai, reprezentavo Karalystės "communitas" prieš politinio kūno "galvą" – valdovą. Vėliau šis politinis kūnas įgavo "įstatymų leidžiamosios valdžios" (*legislator humanus*) galią⁹³. Valdovas pasidarė priklausomas nuo jos ir, likdamas šios struktūros "galva", galėjo veikti tiek, kiek leidžia jo įgaliojimai. Vidurio Europoje luominės monarchijos kūrimasis prasidėjo tada, kai Vakarų Europa įžengė į I feodalizmo krizę⁹⁴. Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje luominės monarchijos formavosi XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje⁹⁵. Tačiau Vidurio Europoje luominės monarchijos struktūros sudėtiniai elementai jau buvo ne tokie kaip Vakaruose. Čia ši struktūra buvo "iškraipyta", nes nebuvo miestų reprezentacijos⁹⁶. Taigi Vidurio Europoje į "politinės tautos" sampratą neįėjo biurgerija. Anot S. Rusocki, Lenkijoje jau XVI a. pats žodis "tauta" pasidarė sinonimas formaliai lygiateisiui, apimančiam tiek didikus, tiek neturtingiausią bajoriją, šlėktos luomui⁹⁷. Lietuvoje, rytinėje Vidurio Europos periferijoje, šis "politinės tautos" struktūros "iškraipymas" buvo dar didesnis. XV a. II-oje pusėje LDK įvyko dideli pasikeitimai socialinių-politinių santykių sferoje. Susiformavo feodalų klasė kaip atskira privilegijuota socialinė teisinė kategorija. 1492 m. privilegijos 32 straipsnis draudė įbajorinti valstiečius ir, galima sakyti, iš principo įteisino uždarą bajorų luomą⁹⁸. Valstybinių santykių raidos požiūriu tai jau buvo luominės monarchijos susidarymo pradžia⁹⁹. Tai rodo ir Ponų tarybos, buvusios didžiojo kunigaikščio "curia", reikšmės didėjimas Kazimiero Jogailaičio valdymo metais¹⁰⁰. Šie pokyčiai įteisinti 1492 ir 1506 m. privilegijomis bei 1529 m. I-uoju Lietuvos Statutu.

⁹³ Jenő Szűcs. The Three Historical Regions of Europa. // *Acta Historica academiae scientiarum Hungaricae*. 1983. T. 31. (2-4). (toliau – Jenő Szűcs. The three...). P. 149.

⁹⁴ Ten pat. P. 156. I-oji feodalizmo krizė datuojama 1300–1450 m.

⁹⁵ Russocki S. *Monarchie stanowe...* S. 85.

⁹⁶ *Mitteilungen der österreichischen geographischen gesellschaft*. Wien, 1990 S. 195.; Jenő Szűcs. The Three... P. 155.

⁹⁷ Russocki S. *Monarchie stanowe...* S. 78.

⁹⁸ Gudavičius E. Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė problema. // Lietuvos istorijos metraštis. 1987. V., 1988 (toliau – LIM). P. 19.; Taip pat. Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. (1. Bajorų luomo susidarymas XV a.). // Lietuvos TSR MAD. Serija A. 1975. T. 2. P. 104.

⁹⁹ Gudavičius E., Lazutka S. Riteriai. // LIM. 1980. V., 1981. P. 117.

¹⁰⁰ Valikonytė I. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Ponų tarybos vaidmuo valstybiniame ir politiniame gyvenime XV a. antroje pusėje (iki 1492 m.). // Lietuvos TSR AMMD. Istorija. 1972. T. 13 (2). P. 76–79.

Jeigu 1492 m. LDK valdovas buvo "teisėtas paveldėtojas ir ponas" (verus legitimus haeredes ac dominus naturales)¹⁰¹, tai vėliau tik "paveldėtojas ir teisėtas įpėdinis", kuris išlaikė Ponų tarybos apribotas aukščiausios valstybinės institucijos teises¹⁰². O Ponų taryba įgavo įstatymų leidžiamosios valdžios galią. Lenkijos šlėkta į seimus galėjo būti renkama nuo 1454 m., o 1505 m. Konstitucija "Nihil Novi" sulygino jos teises su senatorių teisėmis¹⁰³. Tačiau LDK bajorija, formaliai turėdama lenkų šlėktos teises ir privilegijas, neturėjo jokių politinių teisių. Nors 1512 m. bajorija buvo įsileista į seimus, tačiau tik 1566 m. II Statutas pripažino, kad visi valstybės reikalai bus sprendžiami tik Seime ponų ir bajorų atstovų. Taip bajorai buvo įtraukti į politinį valstybės valdymą. Bet faktiškai bajorija ir toliau liko, anot A. Goštauto, pritariamuoju organu: "ką karalius su ponais nutaria, tą šlėkta turi vykdyti"¹⁰⁴. Iš tiesų visa valdžia buvo rankose nedidelio feodalų sluoksnio, kuris turėjo didžiulę ekonominę bei politinę galią. Taigi LDK buvo institucionalizuota ir sankcionuota ponų oligarchija¹⁰⁵, kuri galutinai buvo palaužta tik 1700 m. lapkričio mėn. Valkininkų konfederacijos aktu.

Todėl XVI a. I-oje pusėje bajoriją tapatinti su "politine tauta" vargiai ar galima. Į šią sampratą įeina tik jos viršūnė – kunigaikščiai, ponija. Kita vertus, kaip jau anksčiau minėta, bajorija, įtraukta į valstybinių teisių aktų rengimą, dalyvaudama sprendžiant šalies ekonominius, finansinius klausimus, pradėjo suvokti save kaip "civilis societate" – piliečius¹⁰⁶. O tai paskutinė pakopa žengiant į "conventiones generales" struktūrą¹⁰⁷. XVI a. II-oje pusėje bajorija įsiliejo į "politinę tautą".

"Politinės tautos" egzistavimo realumą viršūnių mastu XVI a. pradžioje iliustruoja LDK aristokratijos aktyvus dalyvavimas politiniame gyvenime. LDK politinių jėgų konsolidacijos procesas, prasidėjęs XV a., lėmė tai, kad "politinė tauta" apėmė ne tik Lietuvos, bet ir žemių aneksų feodalines viršūnes, tuo tarpu Lenkijos karalystėje "politinės tautos" susidarymo procesas neapėmė jos leninių žemių¹⁰⁸.

¹⁰¹ Zbiór praw litewskich. Poznań, 1841. S. 58.

¹⁰² Лазутка С. I Литовский Статут. С. 130–131.

¹⁰³ Russocki S. Monarchie stanowe... S. 79–80.

¹⁰⁴ AT. T. 11. N. 214. S. 163.

¹⁰⁵ Russocki S. Monarchie stanowe... S. 76.

¹⁰⁶ Apie pilietybės ir tautybės santykį rašė Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos ir kultūros bruožai. V., 1981. P. 84–85.

¹⁰⁷ Jenő Szűcs. The Three... P. 149.

¹⁰⁸ Grzybowski K. "Corona Regni" a "Corona Regni Poloniae" (W związku z pracą Jana Dąbrowskiego, Korona Królestwa Polskiego w XIV w. Wrocław-Kraków, 1956.). // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1957. N. 2. S. 313; Kutrzeba S. Charakter. S. 4–5.

Jau XV a. pabaigoje LDK feodalinės viršūnės parodė vieningumą, kai Jogailaičiai, skatinami lenkų vyriausybės, pasiūlė suskaldyti LDK į dvi dalis ir Kijevo kunigaikštystę atiduoti valdyti karalaičiui Žygimantui¹⁰⁹. 1501 m. Aleksandro privilegijoje Volynės žemei, jos gyventojų prašymu, žadama įvesti visoje LDK "vieningą teisę"¹¹⁰. 1506 m. Lucio seniūnas Teodoras Januševičius patvirtino, jog Volynės žemės visi kunigaikščiai ir ponai išliko lojalūs Ponų tarybai¹¹¹. Šie faktai rodo, jog jau XV a. pabaigoje – XVI a. pačioje pradžioje LDK valdanciosios viršūnės buvo vieningos. Be žemių-aneksų aristokratijos sutikimo nebuvo sprendžiami ir tokie svarbūs valstybės klausimai kaip unijos su Lenkija (1501 m. Melniko unija) likimas.

Lietuvos, kaip valstybės politinio centro, prioritetas sąlygojo būtent lietuvių "politinės tautos" formavimąsi. LDK piliečiai save vadino lietuviais. Pagal feodalinę pasaulėžiūrą kalba nebuvo tautos požymis. Tauta buvo tapatinama su pilietybe¹¹². Tiesa, dėl Renesanso įtakos kilo susidomėjimas savo istorija, kalba. Tai atsispindi ir kaip apibūdina lietuvių A. Goštautas ("qui sunt lingwarii et nacionis Littwanice")¹¹³. Tačiau toks suvokimas dar negalėjo būti visoje visuomenėje paplitęs, o tik nedideliame Renesanso idėjų paveiktame žmonių rate. Be to, A. Goštautas nesiekė ir negalėjo siekti, kad lietuviybė įsitvirtintų visose valstybinėse gyvenimo sferose, kultūroje.

Išvados

XV a. prasidėjęs politinių jėgų konsolidacijos procesas itin paspartėjo valdant Aleksandrui ir Žygimantui II. Vyriausybė vykdė nuoseklią centralizuojančią politiką. Įgytos vienodos imunitinės teisės vienijo visų žemių feodalų interesus, skatino remti valstybės centralizaciją. Rusijos karinės galios didėjimas ir jos nukreipimas į Vakarus, Lenkijos unijinės pretenzijos skatino silpniausių LDK grandžių nubyrimą (prie Rusijos buvo prijungta beveik trečdalis LDK žemių). Kita vertus, LDK vyriausybė tai skatino vykdyti lanksčią ir palankią politiką jos slaviškose žemėse. Kartu ir šių žemių feodalai buvo priversti pasirinkti, į ką jie turi orientotis: ar į despotišką Maskvos valstybę, kur feodalų imunitinės bei politinės teisės nebuvo garantuotos, ar į jiems palankią, luominės monarchijos keliu besivystančią Lietuvą. Buvo pasirinktas antras variantas. Jau XVI a. 2–3 dešimtmečiuose valstybės ardymas iš vidaus buvo sustabdytas.

LDK formuojantis luominei monarchijai, formavosi ir "politinė tauta". Tačiau skirtingai nuo Vakarų Europos, kur "politinį kūną" su-

¹⁰⁹ LM. Kn. 5. L. 180.

¹¹⁰ Лазутка С. I Литовский Статут. С. 69.

¹¹¹ РИБ. Т. 20. N. 36. С. 567 ("будучи на томъ замьку господарьскомъ со всеми князи и паны земли Волынской, ихъ милости пановъ рады господарской ни въ чомъ не отступни").

¹¹² Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai. P. 85.

¹¹³ Monumenta Poloniae Historica. T. 5. S. 349.

darė dvasininkija, bajorija ir biurgeriai, skirtingai nuo Vidurio Europos, kur ji sudarė dvasininkija ir bajorija, Lietuvoje, priklausančioje rytinei Vidurio Europos periferinei daliai, "politinei tautai" priskirtinos tik feodalinės viršūnės. Bajorijai teko "civilis societas" (piliečių) vaidmuo. Ponų oligarchijos viešpatavimas galutinai buvo palaužtas tik 1700 m. Valkininkų konfederacijos aktu. 1566 m. II-asis Lietuvos Statutas formaliai įtraukė bajorus į krašto politinį valdymą, taigi "politinės tautos" sąvoka buvo išplėsta. Nuo šiol "tauta" tapo bajorų luomo sinonimu.

Vilniaus universitetas
Senovės ir vidurinių amžių
istorijos katedra

Įteikta 1991 m. rugsėjo mėn.